

ORATIO
AD QUIRITES POST REDITUM

ARGUMENTUM

Quo facilius hanc orationem, aliasque nonnullas intelligas, susceptas a Cicerone cum Clodio inimicitias, et modum, quo eiectus fuit in exilium et mox revocatus, lege apud Manutium in brevissima Ciceronis vita quae Epistolis ad familiares praemittitur. Vide etiam, si vis, Appian. bell. civ. lib. 1, et Dionem lib. xxxviii et xxxix. Rediit Orator in Urbem xvi, postquam exulaverat, mense, P. Lentulo et Q. Metello consulibus, anno u. c. dxcxvi, aetatis suae l. Egit primum gratias Senatui altera oratione, si Dioni fides habenda est, deinde hanc ad populum habuit, quam nonnulli perperam Ciceroni abiudicare contendunt.

Genus est demonstrativum; beneficii nimirum a Cicerone accepti magnitudo ostenditur.

PARTES TRES SUNT
Exordium, Confirmatio, Peroratio.

EXORDIUM

Captat Cicero benevolentiam Quiritium, significans, se patriae amore isse in exilium; ab eoque Deorum immortalium opere revocatum, num. 1: deinde populi R. beneficia prius accepta, et omnia Urbis commoda sibi maiora et iucundiora post reditum videri dicit, num. 2.

Quod precatus a Iove optimo maximo, ceterisque 1 Diis immortalibus sum, Quirites, eo tempore, cum me fortunasque meas pro vestra incolumitate, otio, concordiaque devovi (1), ut, si meas rationes unquam vestrae saluti anteposuissem, sempiternam poenam sustinerem, mea voluntate susceptam (2); sin et ea, quae ante gesseram, conservandae civitatis (3) causa gessissem, et illam miseram profectionem vestrae salutis gratia suscepissem: ut, quod odium scelerati homines et audaces in remp. et in omnes bonos conceptum iamdiu continerent, id in me uno potius, quam in optimo quoque, et in universa republica deficeret: hoc si animo in vos liberosque vestros fuisset, ut aliquando vos, patres conscriptos, Italiamque universam, memoria mei, misericordia, desideriumque teneret; eius devotionis me esse convictum (4) iudicio Deorum immortalium, testimonio senatus, consensu Italiae, confessione inimicorum, beneficio divino, immortalique vestro, maxime laetor, Quirites.

(1) Pro populi R. salute me cuiusque periculo obieci.

(2) Ut perirem in voluntario exilio, nisi omnia semper reipublicae causa fecissem.

(3) Opprimendo Catilinae coniurationem.

(4) Reum voti esse; ita evenisse omnia, ut precatus fueram. Adeoque comprobatae felici exitu meae erga remp. voluntatem.

2 Etsi homini nihil est magis optandum, quam prospera, aequabilis perpetuaque fortuna, secundo vitae sine ulla offensione cursu: tamen, si mihi tranquilla et pacata omnia fuissent, incredibili quadam et paene divina, qua nunc, vestro beneficio, fruor, laetitiae voluptate caruissem. Quid dulcius hominum generi a natura datum est, quam sui cuique liberi? mihi vero, et propter indulgentiam (1) meam, et propter excellens eorum ingenium, vita sunt mea cariores. Tamen non tanta voluptate erant suscepti, quanta nunc sunt restituti. Nihil cuiquam fuit unquam iucundius, quam mihi meus frater. Non tam id sentiebam, cum fruebar, quam tunc, cum carebam; et posteaquam vos me illi, et mihi eum reddidistis. Res familiaris sua quemque delectat: reliquae meae fortunae recuperatae, plus mihi nunc voluptatis afferunt, quam tunc incolumes afferebant. Amicitiae, consuetudines, vicinitatesque, clientelae (2), ludi denique, et dies festi, quid haberent voluptatis, carendo magis intellexi, quam fruendo. Iam vero honos, dignitas, locus (3), ordo (4), beneficia vestra, quamquam mihi semper clarissima visa sunt, tamen ea nunc renovata, illustriora videntur, quam si obscurata non essent. Ipsa autem patria, Dii immortales! dici vix potest, quid caritatis, quid voluptatis habeat! Quae species Italiae! quae celebritas oppidorum! quae forma regionum! qui agri! quae fruges! quae pulcritudo urbis! quae humanitas civium! quae reipublicae dignitas! quae vestra maiestas! quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar, ut nemo magis (5). Sed tanquam bona valetudo iucundior est eis, qui e gravi morbo recreati sunt, quam qui nunquam aegro corpore fuerunt; sic ea omnia desiderata magis, quam assidue percepta, delectant.

(1) Amorem singularem.

(2) Clientum turbae.

(5) Gradus viri consularis.

(4) Senatorius, cuius tunc erat.

(5) Nam gesserat magistratus, et consul fuerat.

CONFIRMATIO

In qua Orator hanc propositionem confirmat: respublica me maxima mea gloria, et maxima sui amoris erga me significatione revocavit. Probat a comparatione bonorum acceptorum a parentibus, a Diis, a Quiritibus, cum bonis iisdem restitutis a Quiritibus Ciceroni, revocando ipsum ab exilio, num. 1: comparatione Ciceronis cum tribus viris consularibus Popilio, Metello et Mario, qui non ea revocati sunt ab exilio, qua Cicero gloria, num. 2: narratione eorum, quae gesta sunt pro Cicerone revocando adversus Clodium a Lentulo et Metello, consulibus, num. 3: a senatu, et Sextio et Milone, tribunis plebis, num. 4: a Pompeio, Servilio, Gellio, aliisque, num. 5.

Quorsum igitur haec disputo? quorsum? ut intelligere possitis, neminem unquam tanta eloquentia fuisse, neque tam divino atque incredibili genere dicendi, qui vestrorum magnitudinem multitudinemque beneficiorum, quae in me, fratremque meum, et liberos nostros contulistis, non modo augere aut ornare oratione, sed enumerare aut consequi possit. A parentibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus: a vobis natus sum (1) consularis. Illi mihi fratrem, incognitum, qualis futurus esset, dederunt: vos spectatum et incredibili pietate cognitum reddidistis. Rempublicam illis accepi (2) temporibus eam, quae paene amissa est (3): a vobis eam recuperavi, quam aliquando omnes unius (4) operam servatam iudicaverunt. Dii immortales mihi liberos dederunt: vos reddidistis. Multa praeterea a Diis immortalibus optata consecuti sumus: nisi vestra voluntas fuisset, omnibus divinis muneribus caruissemus. Vestros denique honores, quos eramus gradatim singulos assecuti, nunc a vobis universos habemus: ut, quantum antea parentibus, quantum Diis

(1) Ita loquitur, quasi novam vitam acceperit.

(2) Regendam, ut consul.

(5) Ob factionem Catilinae.

(4) Id est mei solius.

immortalibus, quantum vobismetipsis, tantum hoc tempore uni populo R. debeamus.

Nam cum in ipso beneficio vestro tanta magnitudo est, ut eam complecti oratione non possim: tum in studiis (1) vestris tanta animorum declarata est voluntas, ut non solum calamitatem mihi detraxisse, sed etiam dignitatem auxisse videamini. Non enim pro meo reditu, ut pro P. Popillii (2), nobilissimi hominis, adolescentes filii, et multi praeterea cognati atque affines deprecari sunt; non, ut pro Q. Metello (3), clarissimo viro, iam spectata aetate filius; non L. Diadematus, consularis, summa auctoritate vir; non C. Metellus censorius (4); non eorum liberi; non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat; non sororum filii, Luculli (5), Servilii, Scipiones (6): permulti enim tum Metelli, aut Metellorum liberi pro Q. Metelli reditu vobis ac patribus vestris supplicaverunt. Quod si ipsius summa dignitas maximaeque res gestae (7) non satis valerent, tamen filii pietas, propinquorum preces, adolescentium squalor, maiorum natu lacrymae populum R. movere potuerunt. Nam C. Marii, qui post illos veteres clarissimos consulares, vestra patrumque memoria, tertius (8) ante me consularis, subiit indignissimam (9) fortunam praestantissima sua gloria, dissimilis fuit ratio. Non enim ille deprecatione rediit: sed in discessu civium, exercitu se armisque revocavit. Me autem nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, nullo armorum ac tumultus metu, C. Piso-

(1) Desideriis.

(2) Expulsi a C. Graccho, cuius amicos insectatus fuerat in consulatu.

(3) Quod Gracchi leges noluisse confirmare.

(4) Pius dictus.

(5) Orti ex sorore Q. Metelli Numidici.

(6) Orti ex filiabus Q. Metelli Macedonici.

(7) De Iugurtha triumphaverat.

(8) Tres numerat Cicero viros consulares, qui suis temporibus exsulaverunt, primum Popillium, secundum Q. Metellum, tertium C. Marium, se vero quartum esse significat.

(9) Indignissimum fuit, Marium exsulare, qui sexies consul fuerat.

nis, generi (1) mei, divina quaedam et inaudita pietas atque virtus, fratrisque mei miserrimi atque optimi quotidianae lacrymae, sordesque lugubres a vobis deprecatae sunt. Frater erat unus, qui suo squalore vestros oculos inflecteret: qui suo fletu desiderium mei, memoriamque renovaret: qui statuerat, Quirites, si vos me sibi non reddidissetis, eandem subire fortunam (2). Et tanto in me amore exstitit, ut negaret fas esse, non modo domicilio, sed ne sepulcro quidem se a me esse seiunctum. Pro me praesente senatus, hominumque praeterea viginti millia vestem mutaverunt: pro eodem me absente unius squalorem sordesque vidistis. Unus hic, qui domi, qui in foro posset esse mihi pietate filius, inventus est beneficio parens, amore idem, qui semper fuit, frater. Nam coniugis miserae (3) squalor et luctus, atque optimae filiae moeror assiduus, filiique parvi desiderium mei lacrymaeque pueriles aut itineribus necessariis (4), aut magnam partem tectis ac tenebris continebantur. Quare hoc maius est vestrum in nos promeritum, quod non multitudini propinquorum, sed nobismetipsis nos reddidistis.

Sed quemadmodum propinqui, quos ego parare non potui, mihi, ad deprecandam calamitatem meam non affuerunt: sic, illud, quod mea virtus praestare debuit, adiutores, auctores, hortatoresque ad me restituendum ita multi fuerunt, ut longe superiores omnes hac dignitate copiaque superarem. Nunquam de P. Popillio, clarissimo atque fortissimo viro; nunquam de Q. Metello, nobilissimo et constantissimo cive; nunquam de C. Mario custode civitatis atque imperii vestri, in senatu mentio facta est. Tribunitiis illi rogationibus, nulla auctoritate senatus sunt restituti. Ma-

(1) De quo multa in quatuor primis epist. lib. XIV ad fam.

(2) In exsilium proficisci voluntarium.

(3) Coniux, filius et filia non audebant in forum prodire.

(4) Non egredientes, nisi necessitas urgeret.

rius vero non modo non a senatu, sed etiam oppresso senatu est restitutus; nec rerum gestarum memoria in reditu C. Marii, sed exercitus atque arma valuerunt. At de me ut valeret (1), semper senatus flagitavit: ut aliquando perficeretur, cum primum licuit (2), frequentia atque auctoritate perfecit. Nullus in eorum reditu motus municipiorum et coloniarum (3) factus est. At me in patriam ter suis decretis Italia cuncta revocavit. Illi, inimicis interfectis (4), magna civium caede facta, reducti sunt. Ego iis, a quibus eiectus sum, provincias obtinentibus (5), inimico autem optimo viro (6) et milissimo, altero consule referente, reductus sum: cum is (7) inimicus, qui ad meam perniciem vocem suam communibus hostibus praeberet, spiritu duntaxat viveret, re quidem infra omnes mortuos amandatus esset: Nunquam de P. Popilio L. Opimius, fortissimus consul, nunquam de Q. Metello non modo C. Marius, qui erat inimicus, sed ne is quidem, qui secutus est, M. Antonius, homo eloquentissimus, cum A. Albino collega senatum aut populum est cohortatus. At pro me superiores consules semper, ut referrent, efflagitati sunt: sed veriti sunt, ne gratiae (8) causa facere viderentur; quod alter (9) mihi affinis erat, alterius causam capitis (10) receperam: qui provinciarum foedere irretiti (11), totum illum annum querelas senatus, luctum honorum, Italiae gemitum pertulerunt. Calendis vero ianuariis, posteaquam orba res-

(1) Lex lata de reditu.

(2) Superata vi Clodianorum.

(3) Multi ex italicis municipiis et coloniis legati Romam venerunt, ut agerent de revocando Cicerone.

(4) Popilius et Metellus, occisus Gracchus, Marius magna Syllanorum caede.

(5) Pisone et Gabinio, quibus eiectionis fuit, quorum alter Macedoniam, alter Syriam obtinebat.

(6) Q. Metello eo anno consule cum Lentulo: qui cum esset Ciceroni propter Clodium inimicus, eius tamen reditum adiuvit. Vide Epist. ad fam. V. 4.

(7) Attilius tribunus, qui intercesserat.

(8) Ironice.

(9) Piso cognatus C. Pisonis, mei generi.

(10) Gabinii, quem defenderam.

(11) Veriti, ne amitterent provincias a Clodio promissas.

publica consulis fidem, tanquam legitimi tutoris, imploravit, P. Lentulus (1), consul, parens, Deus salutis nostrae, vitae, fortunae, memoriae, nominis, simul ac de (2) solemnibus religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum iudicavit. Atque eo die confecta res esset, nisi is tribunus plebis (3), quem ego maximis beneficiis quaestorem consul ornaveram, cum et cunctus ordo, et multi eum summi viri orarent, et Cn. Oppius socer, optimus vir, ad pedes eius flens iaceret; noctem sibi ad deliberandum postulasset: quae deliberatio non in reddenda, quemadmodum nonnulli arbitrabantur, sed ut patefactum est, in augenda mercede (4) consumpta est. Postea res acta est in senatu alia nulla; et cum variis rationibus impediretur, voluntate tamen perspecta senatus, causa ad vos mense ianuario deferretur. Hic tantum interfuit inter me et inimicos meos. Ego, cum homines in tribunali Aurelio (5) palam conscribi centuriarumque (6) vidissem: cum intelliherem, veteres ad spem caedis Catilinae copias esse revocatas: cum viderem ex ea parte (7) homines, cuius partis nos, vel principes numerabamur, partim quod mihi inviderent, partim quod sibi timerent, aut proditores esse, aut desertores salutis meae: cum duo consules, empti pactione (8) provinciarum, auctores se inimicis reipublicae tradidissent: cum egestatem, avaritiam, libidines suas viderent expleri non posse, nisi me constrictum domesticis hostibus dedissent: cum senatus equitesque R.

(1) Ille, ad quem primus est epistolarum ad familiares liber.

(2) De iis quae sunt religionis. Statim ac inibant magistratum consules, proponebant, quid esset decernendum de religione.

(3) Attilius, ut diximus.

(4) Promissa a Clodianis, ut impediret reditum Ciceronis.

(5) Quod in foro fuit.

(6) In centurias describi. Sen-

sus est: quum Clodius collegia servorum et infimorum hominum contra senatus auctoritatem institueret, videbatur similis Catilinae, copias contra rempublicam conscribenti.

(7) Senatores intelligit, vel viros bonos.

(8) Irretiti pactione provinciarum, ut supra dixit.

flere pro me, ac mutata veste, vobis supplicare edictis atque imperiis vetarentur: cum omnium provinciarum pactiones, cum omnia cum omnibus foedera, reconciliationes gratiarum, sanguine meo sancirentur: cum omnes boni non recusarent, quin vel pro me, vel mecum perirent; armis decertare pro mea salute nolui, quod et vincere et vinci luctuosum reipublicae fore putavi. At inimici mei, mense ianuario cum de me ageretur, corporibus civium trucidatis (1), flumine sanguinis meum reditum intercludendum putaverunt. Itaque cum ego abfui, eam rempublicam habuistis, ut aequae me atque illam restituendam putaretis. Ego autem, in qua civitate nihil valeret senatus, omnis esset impunitas, nulla iudicia, vis et ferrum in foro versarentur; cum privati (2) se parietum praesidio, non legum tuerentur; tribuni plebis, vobis inspectantibus, vulnerarentur (3), ad magistratum domos cum ferro et facibus iretur, consulis fasces frangerentur, Deorum immortalium templa incenderentur: rempublicam esse nullam putavi. Itaque neque, republica exterminata, mihi locum in hac urbe esse duxi: nec, si illa restitueretur, dubitavi, quin me secum ipsa reduceret. An ego, cum mihi esset exploratissimum, P. Lentulum proximo anno consulem futurum, qui illis ipsis reipublicae periculosissimis temporibus aedilis curulis, me consule, omnium meorum consiliorum particeps periculorumque socius fuisset, dubitarem, quin is me, confectum consularibus (4) vulneribus, consulari medicina (5) ad salutem reduceret? Hoc duce, collega autem eius, clementissimo atque optimo viro (6) primo non adversante, post etiam adiuvante: reliqui ma-

(1) Vide auctores citatos in argumento.

(2) Inter quos Pompeius.

(3) Sextium tribunum plebis plus quam viginti vulnera accepisse testatur Cicero in eius defensione.

(4) Pulsum in exilium ob susceptas in consulatu bene gesto inimicitias.

(5) Auctoritate consulari revocaret in orbem.

(6) Metello nepote, de quo dictum supra.

gistratus paene omnes, fuerunt defensores salutis meae; ex quibus excellenti animo, virtute, auctoritate, praesidio, copiis, T. Annius (1) et P. Sextius, praestanti in me benevolentia et divino studio exstiterunt eodemque P. Lentulo auctore, et pariter referente collega, frequentissimus senatus, uno (2) dissentiente, nullo intercedente, dignitatem meam, quibus potuit, verbis amplissimis ornavit: salutem vobis, municipiis coloniisque omnibus commendavit. Ita me nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, consules, praetores, tribuni plebis, senatus, Italia cuncta semper a vobis deprecata est: denique omnes, qui vestris maximis beneficiis honoribusque sunt ornati, producti ad vos ab eodem, non solum ad me conservandum vos cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum auctores (3), testes, laudatores fuerunt. Quorum princeps ad cohortandos vos, et ad rogandos, fuit Cn. Pompeius, vir omnium qui sunt, fuerunt, erunt, virtute, sapientia ac gloria princeps: qui mihi unus uni privato amico eadem omnia dedit, quae universae reipublicae, salutem, otium, dignitatem. Cuius oratio fuit, quemadmodum accepi, tripartita: primum vos docuit, meis consiliis rempublicam esse servatam, causamque meam cum communi salute coniunxit; hortatusque est, ut auctoritatem senatus, statum civitatis, fortunas civis benemeriti defenderetis: tum in perorando posuit, vos rogari a senatu, rogari ab equitibus R., rogari ab Italia cuncta: denique ipse ad extremum pro mea vos salute non rogavit solum, verum etiam obsecravit. Huic ego homini, Quirites, tantum debeo, quantum hominem homini debere vix fas est. Huius consilia, P. Lentuli sententiam, senatus auctoritatem vos secuti, in eo me loco (4), in quo vestris

(1) Milo Clodii postea occisor, et a Cicerone defensus.

(2) Clodio.

(3) Approbatores.

(4) Senatorio et consulari. Ital. *M'avete ritornato alla condizione d'uorio consolare.*

beneficiis fueram, iisdem centuriis (1), quibus collocatis, reposuistis. Eodem tempore audistis eodem ex loco summos viros, ornatissimos atque amplissimos homines, principes civitatis, omnes consulares, omnes praetorios, eadem dicere, ut omnium testimonio per me unum rempublicam conservatam esse constaret. Itaque cum P. Servilius, gravissimus vir, et ornatissimus civis, dixisset, opera mea rempublicam incolumem magistratibus deinceps traditam, dixerunt in eandem sententiam ceteri. Sed audistis eo tempore clarissimi viri non solum auctoritatem, sed etiam testimonium, L. Gellii, qui, quia suam classem (2) attentatam (3) magno cum suo periculo paene sensit, dixit in concione vestra: *Si ego consul, cum fui, non fuisset, rempublicam funditus interituram fuisse.*

PERORATIO

In qua Cicero pollicetur gratum animum Quiritibus, num. 1: proponit modum, quo ulturus est hostes, diversum a Mario, quocum se confert: significat enim, se hostibus tantum reipublicae inimicum fore, et Pisonem cum Gabinio e provinciis a se revocatum iri, num. 2: addit per correctionis figuram, maiorem sibi esse debere curam de referenda gratia, quam de ulciscendis inimicis, num. 3: senatui, populoque romano aeternam pollicetur accepti beneficii memoriam, num. 4.

1 En ego tot testimoniis, Quirites, hac auctoritate senatus, tanta consensione Italiae, tanto studio bonorum omnium, agente P. Lentulo, consentientibus ceteris magistratibus, deprecante Cn. Pompeio, omnibus hominibus faventibus, Diis denique immortalibus frugum ubertate, copia, vilitate, reditum meum comprobantibus, mihi, meis, reipublicae restitutus, tantum

(1) Comitibus centuriatis.

(2) Cui praefuit bello Piratico, sub Pompeio.

(3) A Catilinariis. Multi enim

ex classe Gellii pecunia corrupti fuerant, ut contra Ciceronem agerent.

vobis, quantum facere possum, Quirites, pollicebor: primum, qua sanctissimi homines pietate erga Deos immortales esse solent, eadem me erga populum R. semper fore: numenque vestrum aequae mihi grave et sanctum, ac Deorum immortalium in omni vita futurum: deinde, quoniam me in civitatem respublica ipsa reduxit, nullo me loco reipublicae defuturum. Quod si quis existimat, me aut voluntate esse mutata, aut debilitata virtute, aut animo fracto, vehementer errat. Mihi, quod potuit vis et iniuria, et sceleratorum hominum furor detrahere, eripuit, abstulit, dissipavit: quod viro forti adimi non potest, id manet et permanebit. Vidi ego fortissimum virum, municipem meum (1), C. Marium (quoniam nobis, quasi aliqua fatali necessitate, non solum cum his, qui haec (2) delere voluissent, sed etiam cum fortuna (3) belligerandum fuit): eum tamen vidi, cum esset summa senectute, non modo non infracto animo propter magnitudinem calamitatis, sed confirmato atque renovato. Quem ego met dicere audivi, tum se fuisse miserum, cum caret patria, quam obsidione liberavisset, cum sua bona possideri ab inimicis ac diripi audiret: cum adolescentem filium videret eiusdem socium calamitatis: cum in paludibus (4) demersus, concursu ac misericordia Minturnensium corpus ac vitam suam conservasset; cum parva navicula traiectus in Africam, quibus regna ipse dederat, ad eos (5) inops supplexque venisset: recuperata vero sua dignitate, se non commissurum, ut, cum ea, quae amiserat, sibi restituta essent, virtutem animi non haberet, quam nunquam perdidisset. Sed hoc inter me atque illum interest: quod ille, qua re plurimum potuit, ea ipsa re ini-

(1) Marius et Cicero uterque Arpinas.

(2) Commoda et bona reipublicae pro cuius salute uterque dimicavit.

(3) Nam uterque consularis pul-

sus fuit in exilium ab inimicis.

(4) Vide Plutarchum in vita Marii.

(5) Ad Hiempsalem, cui Marii opera datum fuerat Iugurthae victi regnum.

micos suos ultus est, armis; ego, qua consuevi, utar: quoniam illi arti in bello ac seditione locus est; huic in pace atque otio. Quamquam ille animo irato nihil nisi de inimicis ulciscendis agebat: ego de ipsis inimicis tantum, quantum mihi respublica permittet (1), cogitabo. Denique, Quirites, quoniam me quatuor omnino genera hominum violarunt: unum eorum, qui odio reipublicae, quod eam ipsis invitis conservaram, mihi inimicissimi fuerunt: alterum, qui per simulationem amicitiae (2) nefarie prodiderunt: tertium, qui (3), cum propter inertiam suam eadem assequi non possent, inviderunt laudi et dignitati meae: quartum, qui (4), cum custodes reipublicae esse deberent, salutem meam, statum civitatis, dignitatem eius imperii, quod erat penes ipsos, vendiderunt: sic ulciscar genera singula, quemadmodum a quibusque sum provocatus: malos cives, rempublicam bene gerendo: perfidos amicos, nihil credendo, atque omnia cavendo: invidos, virtuti et gloriae serviendo: mercatores provinciarum, revocando domum, atque ab iis provinciarum rationem (5) repetendo. Quamquam mihi maiori curae est, quemadmodum quidem vobis, qui de me estis optime meriti, gratiam referam, quam quemadmodum inimicorum iniurias crudelitatemque persequar. Etenim ulciscendae iniuriae facilius ratio est, quam beneficii remunerandi; propterea quod superiorum esse contra improbos, minus est negotii, quam bonis exaequari: tum etiam ne tam necessarium quidem est, male meritis, quam optime meritis, referre quod debeas. Odium vel precibus mitigari potest, vel temporibus reipublicae communique utilitate deponi, vel difficultate ulciscendi teneri, vel vetustate sedari.

(1) Prout se gerent in rempublicam.

(2) In iis volunt aliqui Hortensium.

(3) Asseclae Clodii et Catilinae possunt intelligi.

(4) In his Piso et Gabinius coss.

(5) Id statim fecit habita oratione de provinciis consularibus.

Benemeritos quin colas, neque exorari fas est, neque id reipublicae (1) repetere utrumque necesse est, neque est excusatio difficultatis neque aequum est, tempore et die memoriam beneficii definire. Postremo qui in ulciscendo remissior fuit, mox aperte laudatur; at gravissime vituperatur, qui in tantis beneficiis, quanta vos in me contulistis, remunerandis est tardior: neque solum ingratus, quod ipsum grave est, verum etiam impius appelletur necesse est. Atque in officio persolvendo dissimilis est ratio pecuniae debitae: propterea quod pecuniam (2) qui retinet, non dissolvit: qui reddidit, non habet: gratiam et qui retulit, habet; et qui habet, dissolvit. Quapropter memoriam vestri beneficii colam benevolentia sempiterna, non solum dum anima spirabo mea, sed etiam cum mortuo monumenta vestri in me beneficii permanebunt. In referenda autem gratia hoc vobis repromitto, semperque praestabo, mihi neque in consiliis de republica capiendis, diligentiam; neque in periculis a republica propulsandis, animum; neque in sententia simpliciter referenda (3), fidem; neque in hominum voluntatibus pro republica laedendis, libertatem: nec in perferendo labore, industriam; nec in vestris commodis augendis, gratam animi benevolentiam defuturam. Atque haec cura, Quirites, erit infixam animo meo sempiterna, ut, cum vobis, qui apud me Deorum immortalium vim et numen tenetis, tum posteris vestris cunctisque gentibus dignissimus ea civitate videar, quae suam dignitatem non posse tenere se, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis iudicavit (4).

(1) Haec verba: *neque id reipublicae repetere*, quae Manutius et Graevius a se non intelligi fatentur, respondent et opponuntur iis: *odium potest reipublicae utilitati deponi*. Sensus est igitur: non potest oblati utilitas reipublicae, ne reddatur gratia privatis civibus.

(2) De hoc aut parum absimili loquendi modo, vide Gellium I, 4.

(3) Vel ad populum, vel ad senatum.

(4) Hic monendi sunt studiosi, Ieremiam Marklandum, virum inter Britannos sagacissimum atque antiquitatis peritissimum, superiore saeculo, longa sane disputatio-